

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-13>

УДК 330.567.4(477)

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ НА РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF BUDGET EXPENDITURE ON HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT

Коцюрубенко Ганна Миколаївнакандидат економічних наук, доцент,
Одеський національний економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9604-5083>**Кир'язова Тетяна Олександрівна**кандидат економічних наук
старший викладач,
Одеський національний економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9416-0993>**Kotsiurubenko Ganna, Kyriazova Tetiana**
Odessa National Economic University

Статтю присвячено дослідженню соціальної складової витрат бюджетів в Україні, виявлення загальних тенденцій та проведення аналізу фінансування соціальної інфраструктури як складової забезпечення розвитку людського капіталу. Розглянуто тлумачення категорії «людський капітал» і наведено його головні ознаки. Наголошено на важливості ролі держави у формуванні передумов для розвитку людського потенціалу. Проаналізовано видатки Зведеного бюджету України на соціальний напрямок. Визначено істотну питому вагу видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у структурі соціальної складової видатків. Наголошено на важливості ролі фінансування освіти та охорони здоров'я для формування людського капіталу. Окреслено проблемні аспекти та визначено необхідність активізації дій щодо підвищення якості людського капіталу як складової зменшення соціальної нерівності та формування добробуту населення України.

Ключові слова: видатки бюджету, людський капітал, соціальна нерівність, соціальні витрати, держава.

The article is devoted to the study of the social component of budget expenditures in Ukraine, the identification of general trends and analysis of the financing of social infrastructure as a component of human capital development. The interpretation of the category "human capital" is considered, its main features and opinions of scientists on the components of human capital are given. In generalized form, important assets of human capital determine: knowledge, skills, experience. The importance of the role of the state in creating the preconditions for human development is emphasized. The history of formation of the modern model of the economic system of Ukraine since the beginning of independence, orientation on the European socially-oriented model of economy and acquisition of the status of the country with market economy in 2006 is outlined. The expediency of the analysis of social expenditures of the budget since 2000 is proved. Expenditures of the Consolidated Budget of Ukraine on the social direction are analyzed. The significant share of expenditures on social protection and social security in the structure of the social component of expenditures is determined: on average, the share of this component of expenditures reaches 55-60 percent. Emphasis is placed on the inefficiency of increasing expenditures in this area in the context of human capital development. The importance of the role of financing education and health for the formation of human capital was emphasized. The analysis shows relatively stable trends in funding. There was a slight increase in education funding in 2017 due to an increase in teachers' salaries. The problematic aspects of the formation of the level of salaries of workers in the industries are outlined. Emphasis is placed on the importance of taking into account the social and economic status of the area where specialists work and services are provided, as a factor that has a significant impact on population stratification and causes significant disparities in human capital. Emphasis is placed on the need for special attention to the development of infrastructure in order to attract workers to the identified areas. The need to intensify actions to improve the quality of human capital as a component of reducing social inequality and shaping the welfare of the population of Ukraine has been identified.

Keywords: budget expenditures, human capital, social inequality, social spending, the state.

Постановка проблеми. Видатки бюджету держави, що орієнтована на розбудову соціально-орієнтованої економіки, за своїм призначенням, мають виступати елементом публічного управління спроможного слугувати засобом досягнення суспільно важливих цілей, а також нести певне функціональне призначення у вирішенні соціальних та економічних завдань розвитку країни [1, с. 40].

У будь-якому разі, існування держави не зводиться до фінансового забезпечення державного апарату, адже апарат управління має лише координувати та реалізовувати цілі, які забезпечать формування можливостей для населення одержувати суспільні блага, та, у кінцевому підсумку, сприятимуть забезпеченню суспільного добробуту громадян країни. Як зазначає Б. Малиняк, через реалізацію функції перерозподілу, видатки бюджету забезпечують зменшення нерівності у суспільстві [1, с. 35]. Тобто видатки бюджету виступають ресурсом безпосереднього впливу на скорочення рівня бідності та мають формувати передумови для розвитку людського капіталу, як безумовної передумови забезпечення добробуту населення, особливо в умовах тих новітніх тенденцій, що мають місце у глобальній економічній структурі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бюджет, як безпосередній фінансовий план держави та видатки, як спосіб реалізації бюджету, мають відповідати тим викликам, що існують у відповідний час, від так, залишаються актуальним для дослідження науковців та економістів. Теоретичні доробки та практичні напрацювання щодо підвищення ефективності реалізації видатків бюджетів було запропоновано Б. Малиняком, К. Захожаєм, Л. Васютинською, Ю. Радіоновим, С. Лисяк, С. Качулою та іншими [1–6]. Важливою складовою розвитку держави, а від так, напрямом фінансування витрат бюджетів, у соціально-орієнтованій економіці, є та залишається напрям соціальних потреб, зокрема освіта, медицина, соціальних захист. Дані напрями дають змогу формування у суспільстві певних активів, як то знання, освіта, здоров'я, тобто тих складових, що науковцями запропоновано включати як компоненти у формуванні людського капіталу [7, с. 51]. Дослідження, теоретичних основ категорії та практичних аспектів формування і реалізації людського капіталу, є досить ґрунтовним у вітчизняному науковому просторі та містяться у доробках Д. Мельничука, В. Лисак, О. Шахно, авторського колективу центру Разумкова (О. Піщу-

ліної, Т. Юрочко, М. Міщенко, Я. Жаліло) та інших [7–10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досить тривалий час функціонування української економіки з орієнтацією на ринкові методи господарювання зумовлює необхідність аналізу стану фінансування соціальних витрат у контексті передумови для формування людського капіталу з урахуванням тих структурних змін, що мали місце протягом даного проміжку часу.

Крім того, зміни в економічній ситуації, викликані кризовими процесами, економічними потрясіння, воєнними та суспільними конфліктами мають безпосередній вплив на пропорції формування та розподілу витрат бюджетів держави. Такі зміни потенційно відображаються на формуванні інфраструктури, що забезпечує кристалізацію компонентів формування людського капіталу та створюють передумови для зменшення нерівності у суспільстві.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є здійснення дослідження соціальної складової витрат бюджетів в Україні, виявлення загальних тенденцій та проведення аналізу фінансування соціальної інфраструктури як складової забезпечення розвитку людського капіталу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як свідчать напрацювання науковців та економістів, категорія «людський капітал» має досить широку палітру визначень і тлумачень, що є цілком виправданим з огляду на те, що категорія так чи інакше пов'язана з людиною (індивідом, особою), яка є носієм та власником даного капіталу. Тим паче, що в умовах постіндустріального світу, саме економіка знань формує основні тренди та тенденції. Крім того, українські реалії розвитку та становлення домогосподарств пов'язані з набуттям у останніх відносно нових функцій (наприклад, учасників фінансового ринку, інвесторів тощо) та необхідністю коригування взаємодії з державою щодо отримання трансфертних платежів, формування пенсійного забезпечення тощо. У таких умовах, саме людський капітал виступає тим ресурсом, що формує основу функціонування населення в умовах ринкової економіки. У той самий час, формування людського капіталу, в певній мірі, залежить від тих умов, що здатна сформувати держава.

О. Шахно вважає за потрібне розглядати «соціально-економічну категорію людський капітал як сукупність природних якостей та

сформованих й розвинутих у результаті власних та суспільних інвестицій продуктивних здібностей людини» [9, с. 64].

Д. Мельничук пропонує людський капітал «розуміти як економічний актив, що формується в результаті інвестицій шляхом набуття знань та доцільної видозміни продуктивних спроможностей індивіда (трудового колективу, суспільства в цілому) та є формою представлення останніх в ході трудової діяльності, яка забезпечує певний дохід учасникам інвестиційно-виробничого процесу» [8, с. 173].

Науковці визначають головні ознаки «людського капіталу» [9, с. 61–62]:

1) людина володіє активами у вигляді природних здібностей (інтелектуальні, психологічні, фізичні) і набутих протягом життя (знання, професійні навички, духовність, мобільність, мотивація тощо);

2) розвиток людського капіталу потребує інвестицій, першочерговими з яких є інвестиції в освіту;

3) активи, якими володіє людина, приносять дохід як особистості, так і збільшують національний дохід.

Як засвідчує В. Лисак, «провівши аналіз найбільш поширених дефініцій людського капіталу, можна прийти до висновку, що він складається з таких активів: запасу знань, умінь, здібностей, здоров'я, кваліфікації, мотивації, які перебувають у власності або є надбанням індивіда» [7, с. 49]. Потенціал форму-

вання таких складових активів тісно пов'язано з наявністю у населення можливостей отримувати базові соціальні послуги та формувати ресурси для накопичення таких активів. Вихідну роль у цих процесах відіграє держава саме через фінансування витрат соціального спрямування. Як наголошує Д. Мельничук, «формування людського капіталу неможливе без інвестування у сферу освіти, професійної підготовки та охорони здоров'я» [8, с. 220].

Хоча шлях до ринкової економіки держава Україна обрала ще з набуттям незалежності у 1991 року, однак лише починаючи з 2006 року за Україною офіційно було закріплено статус країни з ринковою економікою [11]. Поряд з тим, протягом першого десятиліття незалежності, економіка України зазнала значних втрат та глибокого падіння ВВП у порівнянні з базовим 1990 роком, яке вдалось зупинити лише у 1999 році [12]. Отже, для можливості проведення порівнюваного аналізу, оцінку видатків на розвиток людського капіталу, в умовах розвитку європейської соціально-орієнтованої моделі економіки, доцільно здійснювати за період починаючи з 2000 року.

Як свідчать статистичні дані щодо стану виконання Зведеного бюджету України протягом аналізованого періоду, питома вага соціальних видатків бюджету, що відносяться до сфери формування людського капіталу, до 2014 року демонструвала тенденцію до збільшення (рис. 1).

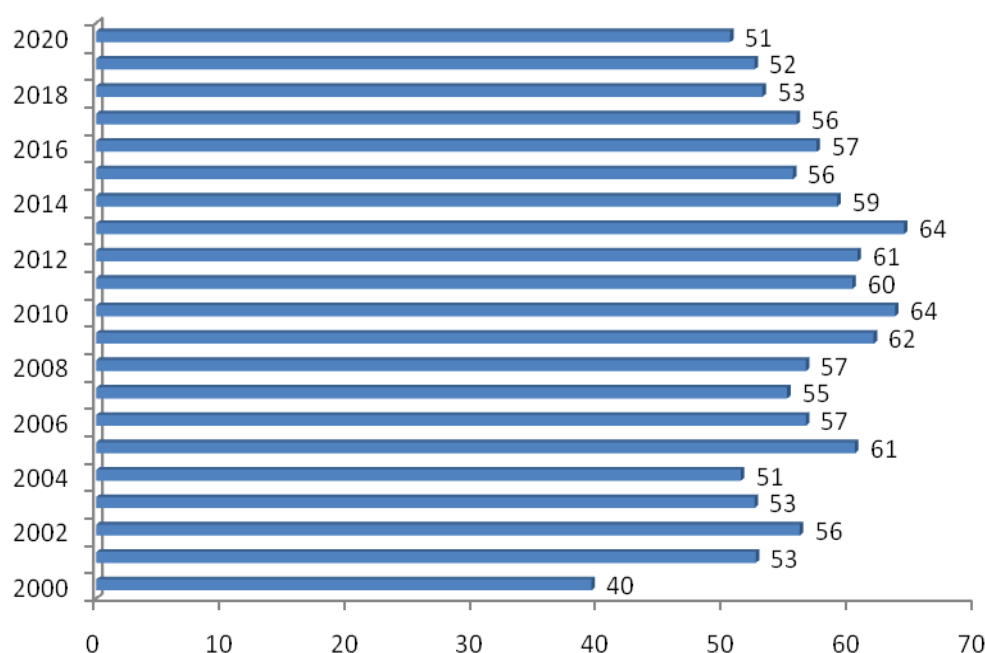


Рис. 1. Питома вага видатків соціального спрямування у видатках Зведеного бюджету України, 2000–2020 рр., %

Джерело: складено за даними [13, с. 54; 14]

Варто відзначити незначні коливання у 2003–2004 та 2007–2008 роках. Така ситуація відображає загальні тенденції розвитку економіки того часу, обумовлені політичною ситуацією, а у 2014 році – воєнними конфліктами на території України. Поряд з тим, розмір соціальних видатків у 2013–2014 роках продовжував зростати та становив 505,8 та 523,1 млрд. грн. відповідно (табл. 1).

Натомість у 2014 році темп приросту видатків соціальної групи складав майже 3,5%, проти 2,7% у 2013 році, та значно збільшились у 2015 р., навіть не зважаючи на той факт, що питома вага даного виду видатків у загальному обсязі видатків Зведеного бюджету у 2015 р. продовжувала зменшуватись і становила 56% порівняно з 64% у 2013 році (табл. 1, рис. 1).

Структура видатків держави, що потенційно впливають на розвиток людського капіталу, майже не зазнала змін (табл. 2). Проте, варто звернути увагу на приріст частки видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2015–2018 рр., а також збільшення питомої ваги видатків на охорону здоров'я у 2020 році порівняно з минулими роками.

Важливість соціального захисту для країни, що обрала для свого розвитку європейську соціально-орієнтовану модель економіки, важко заперечувати, поряд з тим, система соціального забезпечення має формувати певний стандартний базовий набір послуг і забезпечувати функцію, у першу чергу, підтримки для вразливих верст населення.

Отримання таких послуг, з точки зору розвитку людського капіталу, не є рушієм формування таких важливих активів як освіта, кваліфікація, здоров'я тощо. Тим більш, що формування державної політики, орієнтованої на підтримку населення через процеси перерозподілу ВВП у вигляді дотацій та субсидій, знижують зацікавленість працюючих у реалізації прозорої діяльності, з огляду на необхідність зменшення власних доходів без фактичної змоги отримати гарантовані послуги, зокрема щодо пенсійного забезпечення, належного рівня медичних або освітніх безоплатних (або навіть гарантованих державою в межах соціального страхування) послуг тощо.

Освіта та здоров'я, поряд з показниками нерівності, є одними із визначальних для вимірювання якісних показників рівня людського капіталу. Відповідно до досліджень, що здійснює та формує Всесвітній банк, показник Індекс людського капіталу (Human Capital Index), у 2020 році для України мав значення – 0,64 (для порівняння у 2010 році цей показник складав – 0,63) при еталоні показника – 1 [15]. Такі дані свідчать про практичну відсутність позитивних змін у передумовах формування людського капіталу, зокрема щодо відзначених складових. За даними експертів, людський капітал формує 70% національного багатства розвинутих країн і тільки 30% національного багатства України [15].

Окрему увагу, варто звернути на значні диспропорції у формуванні можливостей для розвитку людського капіталу для представни-

Таблиця 1

Темп приросту витрат соціального спрямування у Зведеному бюджеті України, 2012–2020 рр.

Роки	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Обсяг витрат соціального спрямування, млрд. грн	492,6	505,9	523,1	679,9	835,8	1 057	1 250,2	1 372,4	1 595,4
Темп приросту, % до попереднього року	x	2,72	3,42	29,96	22,94	26,46	18,28	9,77	16,25

Джерело: розраховано на основі даних [14]

Таблиця 2

Структура соціальних витрат Зведеного бюджету України, 2014–2020 рр., %

Роки	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Охорона здоров'я	18,5	18,8	15,7	17,3	17,4	17,8	21,8
Духовний та фізичний розвиток	4,5	4,3	3,5	4,1	4,4	4,4	3,9
Освіта	32,4	30,2	27,0	30,1	31,6	33,1	31,3
Соціальний захист та соціальне забезпечення	44,6	46,7	53,8	48,4	46,6	44,7	43,0

Джерело: розраховано на основі [14]

ків сільських громад та міст. Так, за даними досліджень, які проводились під час реалізації проекту USAID «Підтримка реформи охорони здоров'я», існуюча проблема забезпеченості лікарями та середнім медичним персоналом є особливо критичною для сільських територій. Регіони з високою часткою сільського населення часто мають проблеми з залученням медичного персоналу. Крім того, важливо звернути увагу на той факт, що проблема укомплектованості посад вирішується внутрішнім сумісництвом замість пошуку додаткових кадрів [16, с. 113]. Така ситуація потенційно негативно позначається на якості послуг, що надаються населенню та знижує рівень загальної системи медичного захисту.

Відповідно до статистичних даних, відносні коливання у бік збільшення фінансування сфери охорони здоров'я щодо показників попереднього року, спостерігались у 2015, 2017 та 2020 роках, що корелює з відповідним збільшенням питомої ваги даного виду витрат у структурі соціальних витрат Зведеного бюджету України (табл. 3).

Варто звернути увагу, на той факт, що універсальний індекс охорони здоров'я (УНС), який вимірює рівень охоплення населення основними медичними послугами, в Україні становить 68 балів проти середнього значення цього індексу для країн регіону (75 балів) та 100 максимально можливих [15].

Такий показник, як оплата праці для працівників даної сфери, залишається одним із визначальних при оцінці проблематики функціонування системи охорони здоров'я. Крім того, заробітна плата для представників даного напрямку виступає безпосереднім джерелом формування ресурсів для розвитку власного людського капіталу, якість якого прямо пропорційно впливає на підвищення ефективності даної галузі. Навіть враховуючі зміни у системі фінансування оплати праці у

сфері охорони здоров'я, що покликані враховувати кваліфікацію медичного працівника (зокрема, впровадження принципу «гроші ходять за пацієнтом»), експерти наголошують, що «рівень доходів медичних працівників не є достатнім методом впливу та мотивації. Несправедлива та неконкурентна оплата праці залишається основною проблемою низької мотивації до роботи в медичному секторі, на думку як лікарів, так і медсестер. Відповідно до останніх досліджень щодо розміру бажаної заробітної плати в Україні, в середньому лікарі вважали зарплату у 650 доларів США як задовільну та справедливу; це більш як уп'ятеро перевищує нинішню оплату праці в бюджетних медичних закладах» [16, с. 88].

Що стосується освіти, то динаміка витрат Зведеного бюджету даного напрямку зазнала істотних змін у 2017 році – приріст порівняно з 2016 роком складав 24% (табл. 3). Таке збільшення зумовлено, зокрема, зміною базової ставки заробітної плати для вчителів з 3385 грн. до 5266 грн. Проте, як зазначають експерти, «учитель-предметник у маленькій школі не набирає ставку лише викладанням свого предмету (тоді як у великій може вести лише 2–3 паралелі, і цього достатньо), тож змушений поєднувати викладання свого предмету з іншими дисциплінами» [17]. Така ситуація потенційно впливає на якість викладання та набуття знань для шкільної молоді, з огляду на досить широкий спектр предметів, що викладаються у школі та потребують специфічних знань від вчителя. У таких умовах, нівелюються потенційні передумови формування основ підвищення якості людського потенціалу. Зокрема, як свідчать дані досліджень PISA, існує суттєва різниця між успішністю учнів, які навчаються в закладах освіти, що розташовані в різних типах місцевості [15].

Варто звернути увагу на той факт, що сільські школи, окрім проблем з штатом вчителів,

Таблиця 3

Динаміка показників фінансування охорони здоров'я та освіти у видатках Зведеного бюджету України, 2011–2020 рр.

Роки	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Обсяг фінансування охорони здоров'я, млрд грн	49	58,5	61,6	57,2	71	75,5	102	116	128	176
Темп росту, % до попереднього року	x	119	105	93	124	106	136	113	111	137
Обсяг фінансування освіти, млрд грн	86,3	101,6	105,5	100	114	129	178	210	239	252
Темп росту, % до попереднього року	x	118	104	95	114	113	137	118	114	106

Джерело: розраховано на основі [14]

мають й нижчий соціально-економічний статус, порівняно з міськими школами, зокрема щодо перспективності доступу до культурної інфраструктури (театри, експозиції, музеї тощо), можливостей відвідувати гуртки, курси і т. ін. [15; 17].

Забезпечення шкільної освіти, у рамках процесу децентралізації, має здійснювати місцева громада. За таких умов, важливо не лише формувати напрям фінансування освіти, але й ґрунтовно підходити до його змісту та наповнення, ураховуючи важливість комплексного підходу для формування умов щодо розвитку людського капіталу. Ці процеси мають бути реалізовані не як загальна програма директивного характеру, що регулюється та регламентується на рівні державних центральних органів, а саме як консультативна допомога від відповідних міністерств, натомість, саме на рівні громади має відбуватись регламентація, розробка та впровадження ініціатив, адже саме громада буде кінцевим бенефіціаром отримуваних соціальних ефектів.

Крім того, належна інфраструктура у сільській місцевості потенційно вплине на уподобання населення стосовно місця та регіону проживання, що сприятиме процесам нівелювання соціальної нерівності у суспільстві у цілому, та у регіональному аспекті зокрема.

Висновки. Проведене дослідження свідчить, що ті витрати, що здійснюються державою на соціальну сферу, в контексті сприяння розвитку людського капіталу, є низько ефективними. Поряд з тим, пріоритетність саме даного напрямку є дедалі більш очевидною. Особливої уваги заслуговує необхідність включення даного аспекту у стратегії розвитку регіонів і громад, адже перспективність впливу даних суб'єктів на формування належної інфраструктури сприятиме не лише покращенню якісних і кількісних характеристик людського капіталу, але й потенційно забезпечить добробут населення територій та зменшення соціального розшарування і нерівності у суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Малиняк Б. Функції видатків бюджету в публічному управлінні, економічній і соціальній системах країни. *Світ фінансів*. 2021. Вип. 2. С. 35–50.
2. Захожай К.В. Роль, функції та завдання державного бюджету України в сучасному суспільно-економічному просторі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 20. С. 15–22.
3. Васютинська Л.А. Система видатків бюджету в умовах розвитку програмно-цільового управління : монографія. Одеса : Друк-Південь, 2014. 192 с.
4. Радіонов Ю.Д. Формування видатків бюджету : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 616 с.
5. Дюк А.А. Формування системи видатків державного бюджету та їх оптимізація. *Ефективна економіка*. 2018. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2018_3_42 (дата звернення: 18.03.2022).
6. Лисяк Л., Качула С., Абдін А. *Бюджетна політика у сфері видатків в координатах соціального розвитку*. *Світ фінансів*. 2021. № 4(65). С. 39–55.
7. Лисак В.Ю. Актуальні питання щодо формування активів людського капіталу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Випуск 9. Частина 2. С. 47–51.
8. Мельничук Д.П. Людський капітал: пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення якості життя населення : монографія. Житомир : Полісся, 2015. 564 с.
9. Шахно О.Ю. Моделі розвитку та державне регулювання людського капіталу в умовах глобалізації : дис. ... доктор економ. наук : 08.00.03. Львів, 2019. 651 с.
10. Пищуліна О., Юрочко Т., Міщенко М., Жаліло Я. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ. URL: <http://rozumkov.org.ua/uploads/article/2018>. (дата звернення: 15.03.2022).
11. Молдован О. Українська перебудова: від кризи до кризи. *Інтернет-видання «Економічна правда»*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2011/08/18/295443/> (дата звернення: 15.03.2022).
12. Молдован О. Двадцять років реформ і хаосу. *Інтернет-видання «Економічна правда»*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2011/08/15/294948/> (дата звернення: 15.03.2022).
13. Статистичний щорічник України за 2012 р. Держ. комітет статистики України. Київ, 2013. С. 552.
14. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic> (дата звернення: 15.03.2022).
15. Важливість розвитку людського капіталу у сучасному світі. Якою має бути стратегія України. URL: <https://uifuture.org/publications/vazhlyvist-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-u-suchasnomu-sviti-yakoju-maye-buty-strategiya-ukrayiny/> (дата звернення: 18.03.2022).
16. Богдан Д., Бойко А., Василькова А. Кадрові ресурси системи охорони здоров'я в Україні. Ситуаційний аналіз. *Проект USAID «Підтримка реформи охорони здоров'я»*. Київ, 2019. С. 133.

17. “Дофамін для освіти”: нерівність в освіті в Україні та світі та що з нею робити. URL: <https://nus.org.ua/articles/dofamin-dlya-osvity-nerivnist-v-osviti-v-ukrayini-ta-sviti-ta-shho-z-neyu-robyty/> (дата звернення: 18.03.2022).

REFERENCES:

1. Malyniak B. (2021) Funktsii vydatkiv biudzhetu v publicnomu upravlinni, ekonomichnij i sotsial'nij systemakh krainy [Functions of budget expenditures in public administration, economic and social systems of the country]. *Svit finansiv*, 2, 35–50. (in Ukrainian)
2. Zakhohhaj K.V. (2017) Rol', funktsii ta zavdannya derzhavnoho biudzhetu Ukrainy v suchasnomu suspil'no-ekonomichnomu prostori [The role, functions and tasks of the state budget of Ukraine in the modern socio-economic space]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 20, 15–22. (in Ukrainian)
3. Vasiutyn'ska L.A. (2014) Systema vydatkiv biudzhetu v umovakh rozvytku prohramno-tsil'ovoho upravlinnia: monohrafiia [The system of budget expenditures in the development of program-target management: a monograph]. Odesa: Druk-Pivden', 192. (in Ukrainian)
4. Radionov Yu.D. (2019) Formuvannia vydatkiv biudzhetu [Formation of budget expenditures]. Kyiv, 616. (in Ukrainian)
5. Diuk A.A. (2018) Formuvannia systemy vydatkiv derzhavnoho biudzhetu ta ikh optymizatsiia [Formation of the system of state budget expenditures and their optimization]. *Efektivna ekonomika*, 3. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2018_3_42 (in Ukrainian)
6. Lysiak L., Kachula S., Abdin A. (2021) Biudzhetna polityka u sferi vydatkiv v koordynatakh sotsial'noho rozvytku [Budget policy in the field of expenditures in the coordinates of social development]. *Svit finansiv*, 4(65), 39–55. (in Ukrainian)
7. Lysak V.Yu. (2014) Aktual'ni pytannia schodo formuvannia aktyviv liuds'koho kapitalu [Current issues regarding the formation of human capital assets.]. *Naukovyj visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu*, 9/2, 47–51. (in Ukrainian)
8. Mel'nychuk D.P. (2015) Liuds'kyj kapital: priorytety modernizatsii suspil'stva u konteksti polipshennia iakosti zhyttia naselennia [Human context: indicators of modernization of society in improving the quality of life]. Zhytomyr, 564. (in Ukrainian)
9. Shakhno O.Yu. (2019) Modeli rozvytku ta derzhavne rehuliuвання liuds'koho kapitalu v umovakh hlobalizatsii [Models of development and state regulation of human capital in the context of globalization]. *Candidate's thesis*. L'viv. (in Ukrainian)
10. Pyschulina O., Yurochko T., Mischenko M., Zhalilo Ya. (n.d.). Rozvytok liuds'koho kapitalu: na shliakhu do iakisnykh reform [Human capital development: on the way to quality reforms]. Retrieved from: <http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018>. (in Ukrainian)
11. Moldovan O. (n.d.) Ukrain's'ka perebudova: vid kryzy do kryzy [Ukrainian perestroika: from crisis to crisis]. *Internet-vydannia «Ekonomichna pravda»*. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/publications/2011/08/18/295443/> (in Ukrainian)
12. Moldovan O. (n.d.) Dvadtsiat' rokiv reform i khaosu [Twenty years of reform and chaos]. *Internet-vydannia «Ekonomichna pravda»*. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/publications/2011/08/15/294948/> (in Ukrainian)
13. Derzh. komitet statystyky Ukrainy (2013) Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2012 r. [Statistical Yearbook of Ukraine for 2012], 552. (in Ukrainian)
14. Ofitsijnyj sajt Natsional'noho banku Ukrainy (n.d.). Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/statistic> (in Ukrainian)
15. Vazhlyvist' rozvytku liuds'koho kapitalu u suchasnomu sviti. Yakoiu maie buty stratehiia Ukrainy (n.d.). Retrieved from: <https://uifuture.org/publications/vazhlyvist-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-u-suchasnomu-sviti-yakoyu-maye-but-strategiya-ukrayiny/> (in Ukrainian)
16. Bohdan D., Bojko A., Vasyl'kova A. (2019) Kadrovi resursy systemy okhorony zdorov'ia v Ukraini. Sytuatsijnyj analiz [Human resources of the health care system in Ukraine. Situational analysis]. *Proekt USAID «Pidtrymka reformy okhorony zdorov'ia»*. Kyiv, 133. (in Ukrainian)
17. “Dofamin dlia osvity”: nerivnist' v osviti v Ukraini ta sviti ta scho z neiu robyty (n.d.). Retrieved from: <https://nus.org.ua/articles/dofamin-dlya-osvity-nerivnist-v-osviti-v-ukrayini-ta-sviti-ta-shho-z-neyu-robyty/> (in Ukrainian)